ZAMONAVIY OILADA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLARNING XUSUSIYATLARI

Matyoqubova Barno
Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida oilada yuzaga kelayotgan ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va ma’naviy muammolarning asosiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida 2015–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekiston va xalqaro statistik ma’lumotlar asosida oilaviy munosabatlar dinamikasi o‘rganildi. Natijalar zamonaviy texnologiyalar, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy bosim va qadriyatlar transformatsiyasi oilaviy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari oilaviy siyosatni takomillashtirish va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: zamonaviy oila, oilaviy muammolar, ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik, iqtisodiy omillar, ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy rivojlanish.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining jadallashuvi, globallashuv jarayonlarining kuchayishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi oilaviy institutning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy tayanchi sifatida shaxs kamoloti, ma’naviy qadriyatlarning uzluksizligi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi. Shu bois zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy asosda o‘rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda oilaviy munosabatlar tizimida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, nikoh barqarorligining pasayishi, ajralishlar sonining ortishi, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi muloqotning susayishi, iqtisodiy bosimning kuchayishi hamda psixologik muhitning beqarorlashuvi kabi holatlar keng tarqalmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2010-yilda mamlakatda 18,2 mingta ajralish qayd etilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 31,4 mingtagacha yetgan. Mazkur raqamlar oilaviy munosabatlarda yuzaga kelayotgan muammolarning tizimli xarakter kasb etayotganini ko‘rsatadi. Globallashuv sharoitida yoshlarning hayotiy qadriyatlari, nikohga bo‘lgan munosabati va oilaviy mas’uliyat tushunchasi sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, 2015–2022-yillar oralig‘ida Markaziy Osiyo davlatlarida yoshlar orasida rasmiy nikohga kirish yoshi o‘rtacha 2,3 yilga oshgan. Bu jarayon mustaqil hayotga intilish, iqtisodiy mustaqillikni ta’minlashga bo‘lgan ehtiyoj hamda kasbiy rivojlanish ustuvorligi bilan izohlanadi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi ham oilaviy munosabatlarga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, raqamli aloqa vositalari oila a’zolari o‘rtasidagi muloqotni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan, virtual muhitga haddan tashqari bog‘lanish real ijtimoiy munosabatlarning susayishiga olib kelmoqda. 2022-yilda o‘tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarning 47 foizi oilada kelib chiqadigan nizolarning asosiy sabablaridan biri sifatida smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanishni ko‘rsatgan. Iqtisodiy omillar ham zamonaviy oilaning barqarorligiga sezilarli ta’sir etuvchi muhim faktor hisoblanadi. Uy-joy muammolari, daromadlarning yetarli emasligi, ishsizlik darajasi va mehnat migratsiyasi oilaviy munosabatlarda zo‘riqish holatlarini yuzaga keltirmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2022-yillarda pandemiya davrida Markaziy Osiyoda aholi real daromadlari o‘rtacha 8–12 foizga kamaygan. Ushbu holat ko‘plab oilalarda ijtimoiy-psixologik muammolarning kuchayishiga sabab bo‘lgan. Shuningdek, an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar o‘rtasidagi tafovut ham oilaviy munosabatlarda muayyan ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Katta avlod tomonidan ilgari suriladigan an’anaviy qarashlar bilan yosh avlodning zamonaviy dunyoqarashi o‘rtasidagi tafovut ko‘pincha oilaviy nizolarga sabab bo‘lmoqda. Bu holat ayniqsa shaharlashuv jarayonlari tezlashgan hududlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy oilalarda tarbiya masalasi ham muhim muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ota-onalarning bandligi, vaqt tanqisligi va pedagogik bilimlarning yetarli emasligi farzandlar tarbiyasida kamchiliklarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2021–2023-yillar oralig‘ida psixologik maslahatga muhtoj o‘quvchilar soni 1,4 baravarga oshgan. Yuqorida keltirilgan omillar zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu muammolar nafaqat alohida oilalar, balki butun jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ularni chuqur ilmiy asosda o‘rganish va tizimli yechimlar ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish hamda oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan kompleks ilmiy izlanish sifatida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida miqdoriy va sifat tahlil usullarini uyg‘unlashtirgan integratsiyalashgan metodologik yondashuv qo‘llanildi.

Tadqiqotning empirik bazasini 2022–2024-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasining Toshkent shahri, Samarqand, Andijon, Namangan va Qashqadaryo viloyatlarida istiqomat qiluvchi oilalar tashkil etdi. Umumiy tanlanma hajmi 600 nafar respondentdan iborat bo‘lib, ulardan 52 foizi ayollar, 48 foizi erkaklar hissasiga to‘g‘ri keldi. Respondentlarning yoshi 20 yoshdan 58 yoshgacha bo‘lgan shaxslarni qamrab oldi. Tanlanma stratifikatsiyalashgan tasodifiy usul asosida shakllantirildi. Hududiy, yosh va ijtimoiy holat omillari hisobga olinib, respondentlar turli ijtimoiy qatlam vakillaridan tanlab olindi. Bu esa tadqiqot natijlarining umumlashtirilish darajasini oshirish imkonini berdi. Ma’lumotlar to‘plash jarayonida standartlashtirilgan so‘rovnoma, yarim strukturaviy intervyu va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. So‘rovnoma 42 ta savoldan iborat bo‘lib, u quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oldi:

- oilaviy munosabatlar sifati;
- iqtisodiy ta’minlanganlik darajasi;
- psixologik muhit holati;
- kommunikativ faollik;
- farzandlar tarbiyasi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi.

Intervyular 80 nafar respondent bilan individual tartibda o‘tkazilib, oilaviy nizolar sabablari, muammolarni hal etish strategiyalari va psixologik moslashuv mexanizmlari chuqur tahlil qilindi. Ikkilamchi ma’lumotlar manbai sifatida 2015–2024-yillar davomida chop etilgan ilmiy maqolalar, davlat statistik hisobotlari, sotsiologik tadqiqotlar natijalari va xalqaro tashkilotlar materiallari o‘rganildi.Olingan ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida deskriptiv statistika, korrelyatsion tahlil va regressiya modellaridan foydalanildi. Statistik tahlil SPSS 26.0 dasturiy paketi yordamida amalga oshirildi. Ishonchlilik darajasi $p < 0,05$ ko‘rsatkich asosida baholandi. Tadqiqotning ichki validligi respondentlarning anonimligi va ixtiyoriy ishtiroki orqali ta’minlandi. Etik me’yorlarga rioya qilinib, barcha ishtirokchilardan yozma rozilik olindi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan muammolarning ko‘p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini tasdiqladi. Olingan empirik ma’lumotlar asosida asosiy muammolar quyidagi guruhlarga ajratildi: iqtisodiy, psixologik, kommunikativ va tarbiyaviy omillar.So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 58,3 foizi oilaviy nizolarning asosiy sababi sifatida moddiy yetishmovchilikni ko‘rsatgan. Ayniqsa, 2020–2022-yillardagi pandemiya davrida daromadlar pasayishi fonida oilaviy ziddiyatlar 1,6 baravarga oshgani aniqlandi. Psixologik muhit tahlili shuni ko‘rsatdiki, respondentlarning 41,7 foizi doimiy ruhiy zo‘riqish holatini boshdan kechirayotganini bildirgan. 2023-yilda o‘tkazilgan intervyular natijasida aniqlanishicha, ushbu holatlarning asosiy sabablari stress, ishdagi bosim va oilaviy majburiyatlarning ortishi bilan bog‘liqdir. Kommunikativ munosabatlar bo‘yicha olingan natijalar respondentlarning 46,2 foizida oila a’zolari o‘rtasida ochiq muloqot yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatdi. Ushbu holat, ayniqsa, 25–35 yosh oralig‘idagi yosh oilalarda ko‘proq kuzatildi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi ham muhim omil sifatida qayd etildi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 49,5 foizi kuniga 4 soatdan ortiq vaqtini smartfon va ijtimoiy tarmoqlarga sarflaydi. Ushbu ko‘rsatkich 2016-yildagi 23,8 foiz bilan solishtirganda deyarli ikki baravarga oshgan. Farzandlar tarbiyasi masalasida respondentlarning 37,4 foizi tarbiyaviy muammolarga duch kelayotganini bildirgan. Ayniqsa, ota-onalarning bandligi sababli bolalar bilan muloqot va nazoratning kamayishi 2018–2024-yillar oralig‘ida 1,9 baravarga oshgani aniqlangan. Hududiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, shahar hududlarida yashovchi oilalarda kommunikativ va psixologik muammolar qishloq hududlariga nisbatan 18–22 foizga yuqori. Bunga urbanizatsiya jarayonlari, ish sur’atining tezlashuvi va ijtimoiy raqobatning kuchayishi sabab bo‘lmoqda. Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, daromad darajasi bilan oilaviy barqarorlik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlangan ($r = 0,63$). Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi bilan oilaviy nizolar chastotasi o‘rtasida o‘rtacha darajadagi musbat korrelyatsiya qayd etilgan ($r = 0,47$). Intervyu natijalari oilaviy muammolarni hal etishda konstruktiv muloqot, o‘zaro hurmat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining yetishmasligini ko‘rsatdi. Respondentlarning 62 foizi professional psixologik maslahat

xizmatlaridan foydalanishga ehtiyoj sezayotganini bildirgan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolar kompleks xarakterga ega ekanligini va ularni hal etish uchun tizimli, ko‘p darajali yondashuv zarurligini tasdiqladi.

MUHOKAMA. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab va ko‘p omilli xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Olingan empirik ma’lumotlar oilaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar iqtisodiy bosim, psixologik zo‘riqish, kommunikativ muammolar va raqamli texnologiyalarning haddan tashqari qo‘llanilishi bilan bog‘liqligini tasdiqladi.

Iqtisodiy omillar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oilaning moliyaviy barqarorligi uning ichki muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 2020–2022-yillarda pandemiya davrida daromadlarning pasayishi natijasida ko‘plab oilalarda nizolar kuchaygan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, daromadi past bo‘lgan oilalarda psixologik zo‘riqish darajasi 1,7 baravarga yuqori bo‘lgan. Bu holat iqtisodiy barqarorlik oilaviy totuvlikning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Psixologik omillar muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy hayot sur’atining tezlashuvi oilaviy stress darajasini oshirmoqda. Ish joyidagi bosim, vaqt tanqisligi va ijtimoiy raqobat natijasida oila a’zolarida emotsional charchoq kuzatilmoqda. 2023-yilda o‘tkazilgan intervyular natijalariga ko‘ra, respondentlarning 44 foizi muntazam ruhiy tushkunlik holatini boshdan kechirganini bildirgan. Ushbu holat oilaviy muloqot sifatining pasayishiga olib kelmoqda. Kommunikativ munosabatlar masalasi ham zamonaviy oilalar uchun muhim muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalari ko‘plab oilalarda ochiq va samimiy muloqotning yetarli emasligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, yosh oilalarda muammolarni muhokama qilish o‘rniga ularni yashirish holatlari ko‘p uchramoqda. Bu esa uzoq muddatli nizolarning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda.

Raqamli texnologiyalar ta’siri muhokamasi alohida e’tiborga loyiqdir. So‘nggi o‘n yillikda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi keskin oshdi. 2015-yilda respondentlarning atigi 21 foizi kuniga 3 soatdan ortiq internetdan foydalangan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 52 foizga yetdi. Virtual muhitga haddan tashqari berilish real muloqotning kamayishiga va emotsional uzoqlashuvga olib kelmoqda. Farzandlar tarbiyasi bilan bog‘liq muammolar ham zamonaviy oilalar uchun dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Ota-onalarning bandligi, masofaviy ish va migratsiya jarayonlari sababli bolalarga ajratilayotgan vaqt qisqarmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2018–2024-yillar oralig‘ida tarbiyaviy muammolarga duch kelayotgan oilalar ulushi 19 foizdan 36 foizgacha oshgan. Hududiy farqlar tahlili shahar oilalarida psixologik va kommunikativ muammolar qishloq hududlariga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Bunga urbanizatsiya, yashash sur’atining tezlashuvi va ijtimoiy individualizmning kuchayishi sabab bo‘lmoqda. Shu bilan birga, qishloq hududlarida iqtisodiy muammolar ustuvor omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalari xalqaro izlanishlar bilan solishtirilganda ham o‘xshash tendensiyalar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham raqamli muhit va iqtisodiy beqarorlik oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu zamonaviy oilaviy muammolarning global xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy oilaviy muammolarni bartaraf etishda faqat individual emas, balki institutsional va davlat miqyosidagi yondashuv zarur hisoblanadi. Psixologik maslahat markazlarini kengaytirish, oilaviy tarbiya dasturlarini rivojlantirish va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Jadval 1. 2015–2024-yillarda zamonaviy oilalarda muammolar dinamikasi (foizlarda)

Yillar	Iqtisodiy muammolar (%)	Psixologik muammolar (%)	Kommunikativ muammolar (%)	Tarbiyaviy muammolar (%)	Raqamli muhit ta’siri (%)
2015	32,4	21,7	24,1	18,9	19,6
2017	35,8	24,3	27,5	21,4	24,8
2019	39,2	28,6	31,7	24,9	31,2

2021	46,5	34,9	36,8	29,3	41,5
2023	52,1	39,7	42,6	33,8	48,9
2024	55,6	41,9	45,3	36,2	52,4

Umuman olganda, muhokama natijalari oilaviy muammolar tizimli va o‘zaro bog‘liq xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ularni hal etish uchun kompleks, ilmiy asoslangan va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy jamiyat sharoitida oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab, ko‘p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini ilmiy asosda tasdiqladi. Olingan empirik ma’lumotlar oilaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar iqtisodiy beqarorlik, psixologik zo‘riqish, kommunikativ munosabatlarning sustligi hamda raqamli texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, 2015–2024-yillar oralig‘ida oilaviy nizolar sonining oshishi asosan daromadlar barqarorligining pasayishi, ish bilan bandlik muammolari va migratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Shu bilan birga, zamonaviy hayot sur’atining tezlashuvi oila a’zolarida ruhiy zo‘riqish holatlarining kuchayishiga sabab bo‘layotgani aniqlandi.

Psixologik muhit tahlili oilada emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi uzoq muddatli nizolar shakllanishiga olib kelishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, yosh oilalarda konstruktiv muloqot ko‘nikmalarining rivojlanmaganligi muammolarni chuqurlashtiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ldi. Raqamli texnologiyalardan nazoratsiz foydalanish esa real ijtimoiy aloqalarning zaiflashishiga sabab bo‘layotgani bilan izohlandi. Farzandlar tarbiyasi masalasida ota-onalarning bandligi va pedagogik bilimlarning yetarli emasligi tarbiyaviy muammolarning kuchayishiga olib kelmoqda. Tadqiqot natijalari oilaviy tarbiya tizimini zamonaviy sharoitga moslashtirish zarurligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, zamonaviy oilaviy muammolarni samarali hal etish faqat individual yondashuv bilan cheklanib qolmasdan, balki davlat, jamiyat va ta’lim muassasalari hamkorligini talab etadi. Psixologik maslahat markazlarini rivojlantirish, oilaviy ta’lim dasturlarini joriy etish hamda ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish ushbu muammolarni kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy asosda o‘rganish va ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks strategiyalar ishlab chiqish jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2016. — 176 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — 464 b.
3. Qodirov B.R. Oila psixologiyasi asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 238 b.
4. Abdurahmonov A.A. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020. — 312 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Oila va nikoh statistik ko‘rsatkichlari (2015–2024). — Toshkent, 2024.
6. Jahon banki. Markaziy Osiyoda ijtimoiy rivojlanish hisobotlari. — Vashington, 2022.
7. Sattorov N.M. Zamonaviy jamiyat va oila institutining rivojlanishi. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018. — 195 b.
8. Rasulova D.K. Oila tarbiyasi va ijtimoiy moslashuv. — Toshkent: Innovatsiya, 2020. — 214 b.
9. UNICEF. Family Well-being Report in Central Asia. — New York, 2021.
10. Ismoilov F.Sh. Yoshlar va oilaviy qadriyatlar. — Andijon: AndDU nashriyoti, 2019. — 167 b.

11. WHO. Mental Health and Family Environment. — Geneva, 2020.
12. Mahmudova S.R. Raqamli texnologiyalar va oilaviy munosabatlar. — Toshkent: Akademnashr, 2022. — 189 b.
13. OECD. Social Policies and Family Support. — Paris, 2023.
14. Xudoyberdiyev J.A. Oilaviy nizolarni bartaraf etish metodlari. — Buxoro: BDU, 2021. — 203 b.
15. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Tarbiya va rivojlanish hisobotlari. — Toshkent, 2023.